

ELXANS I IL·LICITANS. HISTÒRIA D'UN GENTILICI

Antoni BIOSCA I BAS
Universitat d'Alacant

Els gentilicis són els adjectius amb els quals són designades les persones segons el seu lloc d'origen. Això implica que la relació dels gentilicis amb els topònims (noms de lloc) dels quals deriven és directíssima. Els italians, els grecs o els polonesos no rebrien aquests noms si no existira Itàlia, Grècia o Polònia. De vegades, els gentilicis prenen vida pròpia i designen les persones amb matisos que escapen del seu significat originari: en determinats moments de la història no era igual ser romà que ser de Roma, ni era igual ser del Laci que ser llatí, adjectiu que fins fa poc comprenia les cultures de les terres d'aquesta part del Mediterrani i que més tard ha viatjat cap a les Amèriques per a tornar novament cap ací. Fins i tot el nostre gentilici *valencià*, que popularment sol significar 'valencianoparlant', va necessitar l'atenció de Joan Fuster a la recerca d'aclarir qui érem.¹

El topònim i el gentilici d'Elx tenen una llarga història al darrere. I aquesta història tan rica no sempre ha sigut senzilla. Intentem fer-ne un resum. Per començar, la forma llatina del nom s'ha escrit de quatre maneres diferents (*Illice*, *Ilice*, *Illici* i *Ilici*), i durant una llarga època no hi havia un acord entre els intel·lectuals que aclarira si aquest nom designava la ciutat d'Elx o la d'Alacant. Durant una altra època, ja més propera, hi havia una certa polèmica intel·lectual i política entre els partidaris de la normalització de la grafia *Elig* enfront de la forma *Elx*, polèmica que procedia—o s'aprofitava—de les grans variacions gràfiques de la forma històrica d'escriure el nom de la ciutat.² Per a complicar la cosa un poc més, el gentilici *il·licità* és un evident cultisme que no deriva del nom actual de la ciutat, sinó de l'antic, i aquest fenomen és molt poc freqüent en la nostra llengua. Finalment, Elx té dos gentilicis, ja que, a més del cultisme *il·licità*, hi ha un *elxà* popular encara ben viu.

Afegim un punt més a les preguntes que ens hem plantejat. El grec clàssic i el llatí tenien una consonant lateral doble que s'escrivia en

¹ Em referisc, evidentment, a *Nosaltres els valencians*, Edicions 62, Barcelona, 1962 i *Qüestió de noms*, Edicions d'Aportació Catalana, Barcelona, 1962.

² Com a exemple, el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover-Moll (s. v. *Elx*) dona les variants següents: *Helx* (Jaume I, Cròn. 427); *Ellch* (Pere IV, Cròn. 96); *Eltx* (Col. Bof. xxxix, 119); *Elix* (Pere IV, Cròn. 338); *Elig* (Ardits, I, 385; doc. a. 1629, ap. Archivo, iv, 204); i *Elxe* (Muntaner, Cròn., c. 12).

ambdues llengües duplicant la grafia de la lateral simple: **ll** en el cas del grec i **ll** en el cas del llatí. És el mateix so que el de la *l* geminada en català. Els cultismes catalans procedents de termes grecs o llatins amb aquest so s'escriuen, precisament, amb *l* geminada. Per això, l'ortografia de paraules com ara *bèl·lic* o *hel·lènic* només s'entén per ser derivats del llatí *bellum* i del grec **ΕΙλα** respectivament.³ Segons aquesta regla etimològica ben coneguda, el topònim *il·licità* hauria de derivar d'una forma amb doble *l*, mentre que les publicacions científiques més recents sempre escriuen el nom llatí d'Elx amb una sola *l*: *Ilici*. Aquesta contradicció mereix una resposta, i els punts anteriors comentats més amunt mereixen un comentari explicatiu.

El punt de partida del gentilici és, com hem comentat, el topònim. I els testimonis més antics del topònim d'Elx són els testimonis grecs i llatins. A continuació presentem una llista cronològica de les denominacions que empen els historiadors, geògrafs i itineraris antics:⁴

- Diodor de Sicília (I aC) esmenta 'ΕΙ ΙΚῆ', que apareix en datiu, i, per tant, hem de suposar un nominatiu 'ΕΙ ΙΚῆ o 'ΕΙ ΙΚά.⁵
- Pomponi Mela (I dC) anomena el golf *Ilicitanus* i la ciutat dita *Ilicem*, que apareix en acusatiu i de la qual, per tant, desconeixem la forma en nominatiu.⁶
- Plini el Vell (I dC) fa referència a la *colonia immunis Ilici*, ubicada a l'*Ilicitanus sinus*.⁷
- Ptolomeu (II dC) dóna el nom del port 'ΙΙ Ιικιτανόϋ Ι ιμῆν i més endavant el de la ciutat 'ΙΙ Ιικιϋ.⁸
- L'*Itinerari d'Antoní* (III dC) mostra *Ilici*.⁹
- L'*Anònim de Ravenna* (VII dC) dóna el nom *Hilice* i, més endavant, *Ilice*.¹⁰
- La guia coneguda com *Guidonis Geographica* (IX dC) dóna, novament, el nom de ciutat *Ilice*.¹¹

A partir dels testimonis grecs i llatins trobem que el topònim d'Elx mostra tres grafies dubtoses: una *h* inicial que pot aparèixer o no, de la mateixa manera que l'esperit en grec pot ser suau o aspre, és a dir, pot pronunciar-se amb una aspiració inicial o no; la *l* o **ll**, que pot aparèixer duplicada o no; i la terminació en *i* o en *e*.

A això cal afegir el greu problema que comporta el fet que els textos antics s'han transmés a través de còpies conservades en manuscrits medievals, i que aquests manuscrits mostren sempre una gran varietat de grafies. L'editor modern d'un text ha de triar quina és la forma més apropiada de cada paraula que edita, però això no lleva –encara que, de vegades ho amague– que els diferents manuscrits presenten una gran varietat de grafies per a referir-se a un mateix terme. L'aparat crític que apareix a peu de pàgina de les edicions crítiques mostra les variants dels manuscrits, però normalment inclouen només les variants morfològiques, no les gràfiques. La varietat de grafies en els

³ Per a la transcripció de noms grecs i llatins, consulteu Joan ALBERICH, Joan MORERA, Montserrat ROS, *La transcripció dels noms propis grecs i llatins*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1993.

⁴ Citem els testimonis recollits per Lorenzo ABAD i Juan M. ABASCAL en *Historia Antigua. Textos para la historia de Alicante*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1991.

⁵ *Biblioteca històrica*, 25,10.

⁶ *De chorographia*, 2,82.

⁷ *Naturalis Historia*, 3,19.

⁸ *Geografia*, 2,6,14 i 2,6,61.

⁹ *Itinerari d'Antoní*, 401,3.

¹⁰ *Anònim de Ràvena*, 304,17 i 343,7.

¹¹ *Guidonis Geographica*, 515,82,13.

manuscrits medievals és tal que ni tan sols un mateix manuscrit ha de ser conseqüent en l'ús de les grafies, ja que pot mostrar la mateixa paraula escrita de diferents maneres al llarg del text. Les oscil·lacions entre *l* i *ll* i la presència o no de *h* inicial són perfectament habituals entre els diferents testimonis d'un mateix text conservat en manuscrits llatins medievals.

Una font excel·lent per a determinar la forma d'un nom antic és la documentació epigràfica (les mostres d'inscripcions sobre pedra o altres suports perdurables), però, malauradament, no ens ha arribat cap inscripció llatina antiga que conservara el nom d'Elx.

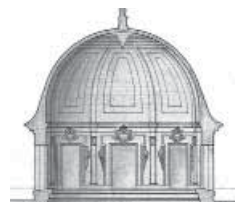
Les monedes romanes també podien mostrar el nom de la seca on s'havien encunyat, i això resulta d'especial importància en el cas que ens interessa, ja que Elx va encunyar moneda pròpia durant una determinada època;¹² a més, la importància de l'antiga Elx permetia un ampli moviment monetari.¹³ La numismàtica il·licitana només mostra en les seues monedes les abreviatures C. C. IL. A. (identificable amb *Colonia Caesaria Ilici Augusta*) i C. I. I. A. (identificable amb *Colonia Iulia Ilici Augusta*). Aquestes abreviatures només poden evidenciar l'absència de la *h* inicial del topònim de la ciutat.

El món antic no ens ha deixat més informació, i el trànsit cap a un món medieval que no tardaria a desembocar en una societat islàmica no ens atorga molt més que el testimoniatge de l'adjectiu *illicitanus* o *illicitanus* com a gentilicis de bisbes assistents als sínodes.¹⁴

Quan saltem al segle XIII i ens trobem davant de la incorporació d'Elx als estats cristians expansionistes que annexaven territoris des del nord, el testimoniatge del topònim augmenta considerablement. Recordem els fets fonamentals: el 1244 les corones castellana i aragonesa signen el Tractat d'Almirra, que delimita els territoris a annexar, i deixa Elx sota la zona d'influència castellana; el 1264 Jaume I sufoca una revolta dels musulmans d'Elx en benefici del seu gendre, Alfons X de Castella, el qual havia incorporat la vila al seu regne poc abans; aquest rei castellà dona el 1270 els furs de Múrcia a la vila d'Elx; el 1296, Jaume II incorpora el sud de l'actual País Valencià i Múrcia a la Corona d'Aragó; el 1304 la Sentència de Torrellas marca els nous límits entre els dos regnes, que queden establits definitivament el 1305 en el Tractat d'Elx, segons el qual aquesta ciutat queda definitivament en el regne de València i torna el regne de Múrcia a la corona castellana.

La documentació produïda per tots aquests episodis mostra grans variacions en la forma d'escriure el topònim. Un primer exemple d'aquesta varietat gràfica apareix en el *Llibre dels fets* de Jaume I, on hi ha una referència a la seua expedició a Elx de 1264:

E, quan nós haguem parlat ab ells, enviam missatge a Elx per [...] E, quan foren denant nós, saludaren-nos per los veyls e per la aljama de Elx [...] e nós dar-li hiem per part la heretat que ell havia en Helx.¹⁵

¹² M. MAR LLORENS, *La Ceca de Ilici*, Generalitat Valenciana, València, 1987.

¹³ J. M. ABASCAL, *La circulació monetaria del Portus Ilicitanus*, Generalitat Valenciana, València, 1989.

¹⁴ A aquestes referències a bisbes il·licitans i la seua refutació o confirmació va dedicar Joan Antoni Maians no poques pàgines del seu llibre *Ilici, hoi la villa de Elche, ilustrada con varios discursos*, impr. Francisco Burguete, València, 1771.

¹⁵ *Llibre dels fets del rei En Jaume*, capítol 417. Emprem ací el text de l'edició crítica de Jordi Bruguera, Barcino, Barcelona, 1991.

¹⁶ Vegeu l'aparat de l'edició de Bruguera d'aquest capítol i la descripció de la *collatio* en la introducció, en un volum separat, p. 10-14.

¹⁷ Hem consultat M. Luisa CABANES CATALÀ (ed.), *El Còdex d'Elx*, Ajuntament d'Elx, Elx, 1995, que abraça un període de 1256 a 1340, i inclou documentació en castellà, català i llatí. També hem consultat la documentació de Jaume I editada per Robert I. BURNS, *Els fonaments del regne croat de València. Rebel·lió i recuperació 1257-1263. Diplomataris del regne croat de València. Els documents registrats del seu conqueridor, Jaume I, 1257-1276. Volum II: Documents 1-500*, dins «Biblioteca d'estudis i investigacions», Tres i Quatre, València, 1991 (Princeton University Press, 1991), i part de l'editada per Ambrosio HUICI, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. II, Anubar Ediciones, 1976. També hem consultat la documentació apareguda en José L. MENÉNDEZ FUEYO, *Los judíos en el Elche medieval: historia y herencia*, Ajuntament d'Elx, Elx, 1994, i Anna M. ÀLVAREZ, *El sentit de la mort en l'Elx medieval: un llibre de clàusules testamentàries*

de l'església de Santa Maria (1294-1444), Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1997. Per a la campanya de Jaume II i la incorporació d'Elx al regne de València, hem consultat la fonamental obra de Juan M. DEL ESTAL, *El Reino de Murcia bajo Aragón (1296-1305)*, 2 vols., Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1990 i 1995.

¹⁸ Document tret de Aniceto LÓPEZ SERRANO, *Jaime II, Don Juan Manuel y el señorío de Villena*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1999.

¹⁹ J. M. DEL ESTAL, *op. cit.*, 1990, p. 213-216.

La forma amb què anomena la ciutat és variable. El text editat ja varia entre *Elx* i *Helx*, i els manuscrits, com és esperable segons hem comentat abans, mostren les varietats *Elx*, *Elex*, *Elxe*, *Elch*, *Eltxe* i *Helx*.¹⁶

La documentació procedent de l'infant Joan Manuel de Castella, del mateix Jaume I, del rei Jaume II, juntament amb altres documents dels segles XIII i XIV, mostra novament aquesta enorme oscil·lació gràfica, ja que podem trobar el nom de la ciutat escrit de les formes següents: *Elch*, *Elix*, *Elx*, *Elche*, *Elxe*, *Elich*, *Eltx*, *Helx*, *Elig*, *Eltg*, *Eltç* i *Elg*.¹⁷ Volem aclarir un punt important: no hi ha una equació que atorgue una forma *Elx* (i més grafies) als documents redactats en català i una forma *Elche* (i més grafies) al documents en castellà; totes les formes es poden trobar en documents redactats en català, en castellà o en llatí. Posem-ne uns exemples. El 1274 Enrique Pérez de Arana, «adelantado» del regne de Múrcia, informa que a la vila d'Aiora «avian fecho venir moros del raval de Elx»;¹⁸ el 16 de juny de 1296, durant el setge d'Elx, Jaume II signa dos documents redactats en llatí i un altre en català, i clou i data els textos amb les expressions «datum in obsidione Elchii», «datum in obsidione Eltxii», i «datum al setge de Eltç».¹⁹

Queda clar que la documentació en català i castellà empra el mateix terme amb una gran riquesa de grafies. Però, on ha quedat el nom llatí i originari *Illici* (i variants) que hauria d'aparèixer en la nova documentació llatina? Fins on sabem, ha desaparegut; o millor dit, ha evolucionat cap a *Elx* o variants semblants. El llatí *Illici* ha desaparegut de tal manera que quan la Cancelleria Reial ha d'utilitzar una forma en llatí del nom d'Elx la crea a partir de la forma vulgar, com és *Eltxium* i altres variants gràfiques. Aquesta última dada és especialment significativa.

La documentació llatina de Jaume I i de Jaume II intenta recuperar els vells topònims llatins enfront de les formes vulgars. És evident que durant els segles XIII i XIV ja ningú deia *Caesaraugusta*, *Gerunda* o *Dertusa*, que són els noms apareguts en la documentació llatina aragonesa, sinó *Saragossa*, *Girona* i *Tortosa*, que són les formes aparegudes en la documentació en català.

La intenció de llatinitzar al màxim aquesta toponímia no només recupera els vells topònims llatins, sinó que fa que es pugui crear una toponímia llatina nova formada a partir dels noms de l'època, encara que siga una toponímia que mai no havia existit en llatí clàssic. És el cas de *Podium Cerdanum* o *Ceritanum*, versió llatina de *Puigcerdà*, o el

cas de *Sanctus Felix Guixillensis*, que genera el topònim Sant Feliu de Guíxols. La família dels Montcada es converteix en els *Montecatenus*, i fins i tot Morvedre, que havia oblidat el vell topònim *Saguntum*, es converteix en *Murum Vetus*. Sembla clar que si la mateixa Cancelleria que recuperava o reinventava aquesta toponímia llatina no empra *Ilici* ni cap forma semblant és, senzillament, perquè la desconeixia.

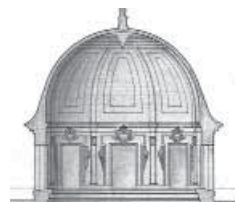
Ens hem de preguntar per la forma que devia tenir el gentilici durant aquests segles. No l'hem trobat en la documentació consultada i, per tant, no ho sabem del cert, però és ben probable que no s'assemblara a un vell topònim llatí que, de moment, havia quedat oblidat.

Tenim un bon indicatiu que pot reforçar aquesta idea. El mateix Jaume II, que afegia Elx als seus dominis, va encarregar a un frare dominicà, Pere Marsili, una versió en llatí del *Llibre del fets* redactat pel seu avi, Jaume I, de manera que es convertira en una crònica narrada en tercera persona i s'adequara més als interessos internacionals de Jaume II.²⁰ Pere Marsili aplica la mateixa política d'intentar recuperar els topònims llatins antics (*Ilerda*, *Tarraco*, etc.) i afegir-ne de nous (*Sancta Poncia*, *Fons Frigida*, *Mons Acutus*, *Pena Rotunda*, etc.). Partint d'aquest criteri seu, és molt significativa la manera que té de traduir el fragment del *Llibre dels fets* on es comenta la presència de Jaume I a Elx. Recordem que el rei conqueridor havia esmentat el topònim, però no el gentilici. Marsili ho tradueix el 1314 de la manera següent:

Et celans quod cum senioribus elxinis fecerat et petebat consilium quid esset facturus aut iturus, uisumque est omnibus quod contra Elxg sit eundum eo quod in uia sit et posset dare nimium impedimentum itinerantibus de Alaquanto uersus Oriolam et Murciam et ea diripere et rapere que ad exercitum deferrentur.²¹

Novament, el topònim és *Elxg* o variants gràfiques,²² i no *Ilici*. Coneixent els criteris de Marsili, és ben segur que hauria utilitzat un gentilici *ilicitanus* o similar si ho haguera pogut fer. I si no ho fa és perquè desconeix tal gentilici; si s'inventa un gentilici llatí *elxinus* o *elchinus*²³ és perquè l'únic gentilici que coneix és el que era habitual en la seua llengua catalana: *elxà*.

L'evolució posterior dels esdeveniments històrics i l'assentament d'una societat cristiana, que parla una llengua romànica —o dues més endavant— i que té el llatí com a llengua de cultura i religió, va permetre una recuperació o reinvenió del gentilici *il·licità*. No ens atrevim a donar una data segura de naixement de l'adjectiu en català, però sí que podem aventurar que és molt posterior a l'assentament d'una comunitat catalanòfona a la ciutat d'Elx. Els diccionaris que hem consultat no són clars en aquest punt. L'*Onomasticon Cataloniae* de Coromines no dóna explicacions de l'origen del gentilici i només se centra en el topònim, que configura l'entrada del diccionari. Això sí, reconeix l'existència a

²⁰ Hi ha una edició del text de Pere Marsili: María de los Desamparados MARTÍNEZ SAN PEDRO, *La Crónica latina de Jaime I. Edición crítica, estudio preliminar e índices*, Almería, 1984. Sobre la intenció d'aquest text, *vid.* J. F. MESA SANZ, «Del *Llibre del fets* a los *Gesta Jacobi* de Fra Pere Marsili. Historia y Propaganda», *Simposi internacional Llibre dels fets. Aproximació crítica*, celebrat a València al maig de 2009 i encara inèdit. Com a aproximació a l'estudi del text de Marsili, juntament amb la introducció i bibliografia de l'edició esmentada, cal consultar l'edició del *Llibre del fets* de J. Bruguera, Barcelona, 1991, vol. I, p. 25-26, i Carlos GOÑI BUIL, «Recusatio del romance en la *Chronica gestorum invictissimi Domini Jacobi Primi Aragoniae Regis*», *IV Congreso Internacional de Latín Medieval Hispánico*, Centro de Estudios Clásicos, Lisboa, 2006, p. 565-573.

²¹ Crònica de Pere Marsili, llibre 4, capítol tercer. Transcrivim la versió del ms. 64 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, del segle XIV. L'altre manuscrit que conté aquesta part de la crònica de Marsili, el manuscrit 1108 de la Biblioteca de Catalunya, del segle XVI, no mostra diferències textuais importants en aquest passatge.

²² Els dos manuscrits de la crònica mostren, en total, *Eleg*, *Elg* i *Elxg*,

²³ El manuscrit de la Biblioteca de Catalunya mostra *elchinus*.

Alacant dels gentilicis *elxero*, *elxer* i *illicità*, considerant aquest últim un «cultisme evidentment legítim».²⁴

L'amplíssima documentació il·licitana de segles posteriors encara peca de la varietat de grafies per al nom de la ciutat, però, com és sabut, sol predominar la forma *Elig* i similars. El topònim és ben evident, però el gentilici se'ns continua amagant en els documents.

Tenim un bon indicatiu de l'aparició del gentilici culte *il·licità* com a sinònim de *elxà* en el segle XVI. El 1582 l'humanista aragonés Bernardino Gómez Miedes publicava a València en llatí una vida del rei Jaume I –diferent de la de Pere Marsili abans esmentada– i feia novament una referència a la visita que el rei havia fet a Elx l'any 1264, en la qual, recordem, el *Llibre del fets* no donava cap gentilici i la crònica de Marsili mostrava *elxinus*. La versió de Gómez Miedes narra la visita de la manera següent:

Idipsum imitati Petrecenses, Neupotienses, Illicitani, qui nunc Elgienses, fidem Iacobi sequentes in potestatem regulorum suorum redierunt, simulque audita regis benignitate erga sponte se dedentes populos, tradita quoque fuit illi Calagurria turris magna, valdeque munita, quae praecipua erat Illicitanorum arx, antequam execitus eo conveniret.²⁵

Com es pot comprovar, Miedes intenta reconstruir uns gentilicis llatins clàssics que poden ser certament forçats, com és el cas de *Petrecenses* o *Neupotienses*, però ja emprà el gentilici *Illicitanus* per a referir-se als habitants d'Elx. Ara bé, és important destacar que diu que aquest és un nom antic, ja que els il·licitans de la seua època –«qui nunc» ('d'ara'), escriu– es diuen *Elgienses*. D'aquesta manera, Miedes ens mostra que en el segle XVI el gentilici popular i viu era *elxà*, però que en l'àmbit culte i elevat es tornava a emprar l'adjectiu *il·licità* per a referir-se a la gent d'Elx. Malauradament, la versió al castellà d'aquesta obra que va redactar dos anys més tard tradueix el passatge amb el topònim, amagant el gentilici: «siguiendo este ejemplo los de Elda se dieron al mesmo, y con ellos los de Petrer, Nonpot y Elche».²⁶ Siga com siga, el prestigi del nom antic va fer que es creara el gentilici romànic a partir del nom llatí antic, tant en valencià com en castellà. Aquest gentilici culte va guanyar igualment el seu lloc en la cultura popular. El nom anterior (*elxà*), inexistent en castellà, només es conserva hui en valencià popular, i això ocorre precisament perquè el valencià és la llengua pròpia de la gent d'Elx. Ningú ha de pensar que *elxà* és un gentilici vulgar generat a partir del topònim d'una forma barroera i que *il·licità* és el gentilici genuí i antic en valencià: és ben al contrari, com hem vist, ja que la forma antiga en català és *elxà*, i *il·licità* és un cultisme posterior; de fet, en català el gentilici es genera normalment a partir de la forma patrimonial (saguntí, alteà, viler, alzireny o alzirenc, etc.). La formació a partir del cultisme és realment residual en català,

²⁴ Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Curial, Barcelona, 1989-1997.

²⁵ Bernardini GOMESII MIEDIS, *De vita et rebus gestis Iacobi I, regis Aragonum, cognomento expugnatoris, libri xx*, València 1582. La referència a Elx apareix en el llibre XVII, p. 324 d'aquesta primera edició.

²⁶ Bernardino GOMEZ MIEDES, *Historia del muy alto e invencible rey don Jaime de Aragón, primero de este nombre, llamado el conquistador*, València, 1584, 17,2 p. 371.

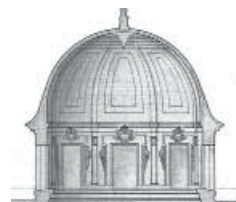
com ara en els casos de *il·licità* (al costat de *elxà*) i *contestà* (al costat de *cocentainer*) al País Valencià;²⁷ o *ilerdense* i *ilerdenc* (al costat de *lleidatà*), *egarenc* (al costat de *terrassenc*) i *ilurenc* (al costat de *mataroní*) a Catalunya,²⁸ encara que aquests últims han creat, molt probablement, l'accepció de gentilici modern com a extensió del gentilici referit als habitants en època romana.

Aquesta coexistència dels dos gentilicis (*elxà* i *il·licità*) ha continuat fins a hui en dia; però, en un llarg procés en què, suposem, la convivència amb el castellà ha influït –i no poc– perquè el gentilici *il·licità* guanyara preponderància sobre *elxà*. Aquest procés mereixeria un estudi més exhaustiu a partir de la documentació produïda entre els segles XVI i XIX. Sí que podem constatar, però, que el castellà *ilicitano*, que entenem que va ser decisiu per a la forma valenciana, no apareix en els primers diccionaris de la Real Academia de la Lengua Española, i només s'hi incorpora a partir de la versió de 1884. Evidentment, l'adjectiu castellà és anterior, però el diccionari castellà no la recull en les versions de 1726-1770, 1780, 1783, 1791, 1803, 1817, 1822, 1832, 1837, 1843, 1852 i 1869. Malgrat que és evidentment anterior, també és evident que és un terme que tarda a normalitzar-se.

La substitució d'un gentilici valencià per un altre queda igualment palesa en l'evolució dels diccionaris en llengua catalana. El diccionari Alcover-Moll, redactat entre 1932 i 1962, no recull l'existència de l'adjectiu *il·licità* i només inclou *elxà*.²⁹ El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans de 1995 dona entrada als dos gentilicis, però considera *elxà* com a forma principal,³⁰ a la qual es redirigeix *il·licità*. En la *Gramàtica normativa valenciana* de l'AVL apareixen igualment els dos gentilicis, però ja amb preferència per *il·licità*.³¹

Volem concloure amb una reflexió més sobre l'ortografia de l'actual gentilici *il·licità*. Queda clar que l'adjectiu antic en valencià és *elxà*, i que *il·licità* es una reconstrucció feta a partir del llatí clàssic. Ara bé, de quina forma del llatí clàssic? Les fonts donen un nom amb diferents variacions, com és la presència o no d'una aspirada inicial –variació que desapareix molt prompte–, la geminació o no de la lateral, i la terminació en */i*. Joan Antoni Maians i Ciscar va dedicar algunes línies a aquest punt:

Nadie negará que la ortografía de ILICI en la primera parte debe ser como la de ILERDA, y este nombre se halla en las medallas con una sola L (...) No sé si sobre lo que al principio se ha discurrido, que debe escribirse ILICI, y no ILLICI, se puede objetar que en las medallas de Elche tal vez se escribe su nombre antiguo con las dos primeras letras IL, lo que me parece que no prueba que deba escribirse ILLICI, pues en otras medallas solamente se lee la letra inicial I, esto es ILICI.³²

²⁷ *Gramàtica normativa valenciana*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2006, apartat «Els gentilicis valencians», p. 377-389 <<http://www.avl.gva.es/PDF/Diccionari/Gentilici.pdf>>.

²⁸ *Diccionari de la llengua catalana*, Institut d'Estudis Catalans, Edicions 62 - Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2009² <<http://dlc.iec.cat>>.

²⁹ Antoni M. ALCOVER – Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma, 1985 <<http://dcbv.iecat.net/>>.

³⁰ *Op. cit.*, s. v. *il·licità* i *elxà*.

³¹ *Op. cit.*, p. 393.

³² *Op. cit.*, p. 2 i 8.

Els criteris de Maians no van tancar la varietat gràfica, i hui dia encara és possible trobar aquesta varietat en escuts o referències més o menys populars de l'antic nom romà d'Elx. El cultisme *il·licità* va nèixer a partir d'una forma que mantenia la doble *ll*, *Illice* o *Illici*, i per això s'ha transmés amb la ela geminada. És una forma impecable. Com haguera sigut igualment correcte –però no més ni tampoc menys– la normalització d'una forma *ilicITÀ* sense geminar, també emprada fins fa uns anys.

Curiosament, fa ja unes quantes dècades que els historiadors han optat per la forma llatina *Illici* com la més correcta per a referir-se al nom llatí d'Elx, tal com va defensar Joan Antoni Maians el 1771. Aquesta forma del nom és ja la majoritària i quasi unànime en la comunitat científica, i és la que es troba hui dia en els estudis historiogràfics i universitaris. Per això, podem trobar hui en un text en català una frase com «els historiadors il·licitans estudien l'antiga *Illici*». Aquesta bella contradicció no denota un treball de transcripció mal fet. Ans al contrari, denota la inevitable i rica complexitat de paraules amb més de dos mil anys d'història, creades i recreades pel seu encomiable prestigi.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD, LORENZO - ABASCAL Juan M., *Historia Antigua. Textos para la historia de Alicante*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1991.
- ABASCAL, Juan M., *La circulación monetaria del Portus Ilicitanus*, Generalitat Valenciana, València, 1989.
- ALBERICH, Joan - MORERA, Joan - ROS, Montserrat, *La transcripció dels noms propis grecs i llatins*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1993.
- ALCOVER, Antoni M. - MOLL, Francesc de B., *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma, 1985.
- ÁLVAREZ, Anna M., *El sentit de la mort en l'Elx medieval: un llibre de clàusules testamentàries de l'església de Santa Maria (1294-1444)*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1997.
- BURNS, Robert I., *Els fonaments del regne croat de València. Rebelió i recuperació 1257-1263. Diplomataris del regne croat de València. Els documents registrats del seu conqueridor, Jaume I, 1257-1276. Volum II: Documents 1-500*, Tres i Quatre, col. «Biblioteca d'estudis i investigacions», València, 1991
- CABANES CATALÀ, M. Luisa (ed.), *El Còdex d'Elx*, Ajuntament d'Elx, Elx, 1995.
- COROMINES, Joan, *Onomasticon Cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Curial, Barcelona, 1989-1997.
- DEL ESTAL, Juan M., *El Reino de Murcia bajo Aragón (1296-1305)*, 2 vols., Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1990 i 1995.
- DICCIONARI de la llengua catalana*, Institut d'Estudis Catalans, Edicions 62 - Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2009.
- FUSTER, Joan, *Nosaltres els valencians*, Edicions 62, Barcelona, 1962.
- *Qüestió de noms*, Edicions d'Aportació Catalana, Barcelona, 1962.

GRAMÀTICA normativa valenciana, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2006.

HUICI, Ambrosio, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. II, Anubar Ediciones, 1976.

JAUME I, *Llibre dels fets*, Jordi Bruguera (ed.), Barcino, Barcelona, 1991.

LLORENS, M. Mar, *La Ceca de Ilici*, Generalitat Valenciana, València, 1987.

LÓPEZ SERRANO, Aniceto, *Jaime II, Don Juan Manuel y el señorío de Villena*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1999.

MAYANS, Joan A., *Ilici, hoi la villa de Elche, ilustrada con varios discursos*, impr. Francisco Burguete, València, 1771.

MARTÍNEZ SAN PEDRO, María de los Desamparados, *La Crónica latina de Jaime I. Edición crítica, estudio preliminar e índices*, Almeria, 1984.

MENÉNDEZ FUEYO, José L., *Los judíos en el Elche medieval: historia y herencia*, Ajuntament d'Elx, Elx, 1994.

